

WŁADYSŁAW SZUMOWSKI

FILOZOFIA MEDYCYNY

Kęty 2025

WYDAWNICTWO
MAREK DEREWIECKI

FUNDAMENTA

Studia z historii filozofii

t. LIII

Seria pod redakcją Zbigniewa Nerczuka i Mikołaja Olszewskiego

Podstawy wydania: W. Szumowski, *Dzieje filozofii medycyny, jej istota, nazwa i definicja*, Kraków 1947; tenże, *Filozofia medycyny*, Kraków 1948; tenże, *Logika dla medyków*, Kraków 1939

Wydanie drugie, poprawione i uzupełnione

© 2005 by Wydawnictwo ANTYK

Wprowadzenie i redakcja naukowa: Andrzej Śródka, Ryszard Gryglewski

Korekta: Katarzyna Szeliga-Juchnik

Projekt okładki i łamanie: Dariusz Loranc

Na okładce wykorzystano fragment obrazu Jacquesa Louisa Davida, *Amor i Psyche*

ISBN 978-83-68182-90-3

Wydawnictwo Marek Derewiecki
ul. Szkotnia 29a, 32-650 Kęty
tel./fax 033/8454149, 603931607
e-mail: wydawnictwo@derewiecki.pl
Księgarnia: www.derewiecki.pl
Dystrybucja: tel. 502637305

Władysław Szumowski – życie i twórczość filozoficzno-medyczna

Władysław Szumowski urodził się w Warszawie 26 marca 1875 roku w rodzinie Ildefonsa Szumowskiego, wyższego urzędnika magistratu i matki Kazimiery z Morzyckich. Do 1892 roku uczęszczał do warszawskiego IV gimnazjum, oczywiście rosyjskiego, z którego został relegowany za mówienie po polsku i z „wilczym biletem”, więc – aby się dalej kształcić – musiał opuścić Królestwo Polskie. Przeniósł się więc do Parnawy, gdzie rok później otrzymał świadectwo dojrzałości. Tamtejsze gimnazjum było też rosyjskie, jako że to znane uzdrowisko estońskie znajdowało się na terytoriach od blisko dwóch wieków zagarniętych przez Rosję.

Studia przyrodnicze rozpoczął w uniwersytecie w Petersburgu, jednak w 1894 roku powrócił do miasta rodzinnego, gdzie w latach 1894–1899 przeprowadził studia medyczne w Cesarskim Uniwersytecie Warszawskim. Ta rosyjska uczelnia warszawska stała wówczas już na niskim poziomie, składała się niemal wyłącznie z drugorzędnych wykładowców rosyjskich, jednak wśród ówczesnych profesorów młody Szumowski miał szczęście spotkać się z kilkoma wysokiej miary uczonymi. Należeli do nich zwłaszcza profesor histologii, embriologii i anatomii porównawczej Aleksandr Kołosow, świetny cytolog, autor kilku znaczących prac o komórkach i przewodach gruczołowych w nabłonkach i o mięśniach gładkich, oraz profesor patologii ogólnej Nikołaj Uszinski, biolog po gruntownych studiach w uczelniach zachodnio-europejskich, badacz wpływu prądu wysokiego napięcia i dużej częstotliwości na tkanki i zagadnień biologii maczugowca błonicy. Studia ukończył, przedstawiając dysertację z zakresu bakteriologii doświadczalnej *Issledowanie kultur tuberkuloza wyraszczanego na bezbielkowej sriedie* (1898)¹.

¹ [Badanie kultur prątków gruźlicy hodowanych na podłożu bezbiałkowym. Przypisy w nawiasach kwadratowych pochodzą od redakcji niniejszego wydania].

W roku 1898 poślubił Marię z Goćkowskich, która potrafiła stworzyć w domu warunki odpowiednie dla pracy naukowej. Rok później udał się Szumowski na studia uzupełniające do Fryburga, gdzie przez rok słuchał wykładów i pracował pod kierunkiem Nicolasa Arthusa, słynnego odkrywcy anafilaksji miejscowej. Do 1901 roku był asystentem kierowanej przez niego Katedry Fizjologii, a do 1902 analogicznej placówki w uniwersytecie w Heidelbergu.

Szczególnie istotne było przeprowadzenie przez Władysława Szumowskiego w latach 1903–1906 uzupełniających studiów historycznych, a zwłaszcza filozoficznych w Uniwersytecie Lwowskim. Seminarium historyczne prowadzone przez prof. Ludwika Finkla (1858–1930) traktował jako ważne, lecz wspomagające dla głównego kierunku studiów filozoficznych. Filozofii uczył się u sławnego już wówczas prof. Kazimierza Twardowskiego (1866–1938), jednego z filarów rodzącej się *szkoły lwowsko-warszawskiej*. Stał się przez to uczniem najslawniejszej szkoły filozoficznej w Polsce. Seminarium Twardowskiego ukształtowało przede wszystkim poglądy metodologiczne młodego Szumowskiego, ucząc precyzyjnego i jasnego wyrażania swoich myśli w pracach badawczych. Ukoronowaniem jego pracy była rozprawa zatytułowana *Kartezjusz i Malebranche jako poprzednicy teorii uczuć Karola Langego* (1905), która w 1907 roku przyniosła mu tytuł doktora filozofii.

W tym samym roku uzyskał stopień doktora wszech nauk lekarskich oraz docenta historii medycyny Uniwersytetu Lwowskiego. Pracował wówczas jako lekarz praktyk, najpierw wolontariatem w Klinice Chorób Wewnętrznych Uniwersytetu Lwowskiego, kierowanej przez Antoniego Gluzińskiego (1906–1908) i jako asystent ambulatorium laryngologicznego tamtejszej Kliniki Laryngologicznej profesora Antoniego Jurasza (1909–1910); jednocześnie zatrudnił się jako lekarz zdrojowy w Szczawnicy (1907–1912). Do Szczawnicy powrócił w latach 1922–1924 na stanowisko sezonowego lekarza laryngologa i ftyzjatra². Nie zaniedbywał wszakże pracy naukowej.

W pracy habilitacyjnej *Galicja pod względem medycznym za Jędrzeja Krupińskiego, pierwszego protomedyka. 1772–1783* (1907) przeprowadził Szumowski szczegółowe kwerendy archiwaliów Namiestnictwa we Lwowie, dotyczących działalności Jędrzeja Krupińskiego w Galicji pod koniec XVIII w., opracował krytycznie materiały źródłowe z archiwów

² [Ftyzjatra – lekarz specjalista w zakresie gruźlicy].

Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Ministerstwa Wyznań i Oświaty oraz omówił dzieła, z których w swych pismach Krupiński korzystał. Rok później rozpoczął wykłady z historii medycyny w tejże uczelni, prowadząc je – z roczną wszakże przerwą – do 1918 roku; rok akademicki 1916/1917 spędził w Kijowie, gdzie wykładał historię i metodologię nauk w tamtejszym Polskim Kolegium Uniwersyteckim w Kijowie. Jednocześnie w tym krótkim czasie (1916–1917) redagował „Polski Miesięcznik Lekarski”. Pod koniec I wojny światowej został współpracownikiem Sanitarnego Namiestnictwa Galicji (1917–1918), a po odzyskaniu przez Polskę niepodległości objął stanowisko radcy w Ministerstwie Zdrowia Publicznego (1918–1920). W 1919 roku był też pierwszym redaktorem naczelnym „Biuletynu Ministerstwa Zdrowia”.

W 1920 roku powołany został na kierownika Katedry Historii i Filozofii Medycyny UJ z tytułem profesora zwyczajnego i piastował tę funkcję do chwili przymusowego przeniesienia w stan spoczynku w roku 1947. Od tego momentu, aż do przejścia na emeryturę (z przerwą podczas II wojny światowej), prowadził wykłady z historii medycyny, bibliografii medycznej, deontologii i propedeutyki medycyny (1920–1939 i 1945–1947) oraz z historii farmacji (1935–1939). Był świetnym dydaktykiem, wykłady przygotowywał niezwykle starannie, nigdy nie improwizował, stale zmieniał i uzupełniał ich treść, wykładał jasno i przystępnie. Wśród uczniów profesora znaleźli się m.in. Tadeusz Bilikiewicz, Stanisław Kopopka, Zbigniew Kukulski, Edward Stocki i Zdzisław Wiktor. W roku akademickim 1938/1939 pełnił stanowisko dziekana Wydziału Lekarskiego Uniwersytetu.

W 1932 roku otrzymał Rumuński Krzyż Zasługi „Meritur Cultural”. Był członkiem honorowym Królewskiego Rumuńskiego Towarzystwa Medycyny (1932) i członkiem Académie Internationales des Histoire des Sciences w Paryżu. W 1938 roku został członkiem korespondentem Polskiej Akademii Umiejętności; po wojnie przewodniczył Komisji Klasyków Przyrodoznawstwa i Medycyny Akademii (1950–1952).

Działalność naukowa Władysława Szumowskiego dotyczyła, najogólniej rzecz biorąc, historii i filozofii medycyny, w tym zwłaszcza logiki medycyny, dziejów instytucji medycznych i biografistyki medycznej oraz w – mniejszym zakresie – edytorstwa filologicznego.

Filozofię medycyny ujmował jako logikę i metodologię myślenia lekarskiego oraz jako etykę lekarską. Dziedzinie tej poświęcił m.in. swą dysertację na stopień doktora filozofii oraz w dużym stopniu dwa ważne

podręczniki: *Historja medycyny filozoficznie ujęta* (1935, 3 cz.; wyd. III – 1994; wyd. IV – 2007) i *Logika dla medyków* (1939). Określając w dużym skrócie treści w nich zawarte, można stwierdzić, że stojąc na stanowisku rozumienia filozofii jako szeroko pojętej teorii nauki, obejmującej w sposób ogólny wszystkie jej dziedziny, autor wyodrębnił treści przypadające na medycynę jako naukę szczegółową i postawił pierwiastki empiryczne przed racjonalistycznymi jako praktyczne i traktujące tę dziedzinę jako sztukę oraz ukazał filozofię medycyny jako logikę, metodologię myślenia lekarskiego i deontologię. W kolejnej pracy – *O związku przyczynowym w medycynie* (1925), Szumowski wyróżnił cztery podstawowe przyczyny epistemologiczne trudności w interpretowaniu zjawisk biologicznych: wynikające z wielkiej liczby ogniw w łańcuchach przyczynowych w ustrojach żywych, z wzajemnego przeplatania się sieci łańcuchów przyczynowych, z samorzutnego wytwarzania nowych dróg w tych łańcuchach i z braku możliwości powtórzenia obserwacji lub eksperymentu. Dwa lata później wziął udział w dyskusji z pogranicza epistemologii i teorii nauki, analizując w pracy *Medycyna jako nauka i jako sztuka* (1927) pojęcia „nauka” i „medycyna” oraz przedstawiając różne poglądy na temat znaczenia nauki, intuicji i osobistej biegłości w rozwoju medycyny.

Pierwszą wybitną pracę Władysława Szumowskiego z zakresu historii medycyny była niewątpliwie jego wspomniana wyżej dysertacja habilitacyjna z 1907 roku, kolejną – *Collegium Medicum Stanislao-Augustum...* (1924). Przedstawił w niej dzieje projektu z roku 1791 utworzenia przez lekarzy warszawskich Kolegium Medycznego w stolicy oraz ukazał krytyczny stosunek Kolegium Fizycznego Szkoły Głównej Koronnej do tej inicjatywy jako wążący w niezrealizowaniu projektu. Po przybyciu do Krakowa zainteresował się m.in. postacią Fryderyka Bogumiła Hechella, lekarza, który z Wilna przez Warszawę i pracę w wielu krajach zachodnio- i północnoeuropejskich trafił do Krakowa, gdzie w tutejszym uniwersytecie został w 1835 roku profesorem historii medycyny, medycyny sądowej i policji lekarskiej. W pracy *Fryderyk Hechell jako historyk medycyny w świetle własnych pamiętników* (1929) podał dane dotyczące przebiegu egzaminu konkursowego Hechella na wykładowcę historii medycyny w UJ, tematyki jego wykładów i ich znaczenia w rozwoju tego przedmiotu w Krakowie. Tuż przed wojną – w 1939 roku, wydał jego pamiętnik *Człowiek nauki taki jakim był*. Pisany przez Hechella za młodu w formie dziennika, przeszedł później we wspomnienia zarówno osobiste, jak i w interesujące opisy

i informacje z wydarzeń społeczno-politycznych. W pracy *Nauka farmacji w Polsce w ubiegłych stuleciach* (1932) omówił dzieje nauczania farmacji w Polsce, zwracając uwagę na zmiany dokonane w tym zakresie przez Komisję Edukacji Narodowej, m.in. na utworzenie Katedry Farmacji w Szkole Głównej Koronnej w 1783 roku i Katedry Farmacji i Chemii w Szkole Głównej Litewskiej w roku 1797.

W dorobku Władysława Szumowskiego pozostaje ponadto sześć książek: *Dzieje organizacji medycznej w rosyjskim samorządzie ziemskim, czyli tzw. medycyny ziemskiej 1864–1914* (1919), *Krakowska Szkoła Lekarska po reformach Kollåtaja* (1929), *Névroses et psychoses au Moyen Age et au début des temps modernes* (1939)³, *O eunuchach i kastracji w różnych krajach i czasach oraz kilka drobnych artykułów* (1946), *Filozofia medycyny. Sprawozdania, rozważania* (1948) i *Propedeutyka medycyny* (1992).

Władysław Szumowski zasłużył się ponadto na polu działalności naukowo-organizacyjnej. To dzięki głównie jego staraniom w 1920 roku utworzono w Polsce katedry i zakłady historii i filozofii medycyny we wszystkich ówczesnych pięciu uniwersytetach. W kwietniu 1924 roku współorganizował w Warszawie I Zjazd Polskich Historyków Medycyny, a cztery lata później, w październiku 1928 roku – już samodzielnie – IV takie spotkanie w Krakowie. W 1924 roku był jednym z założycieli Krakowskiego Towarzystwa Miłośników Historii Medycyny, pełniąc dożywotnio funkcję przewodniczącego, jako że formalnie nigdy nie doszło do jego likwidacji. Podczas VIII Międzynarodowego Kongresu Nauk Historycznych w Rzymie w 1930 roku wygłosił referat *O potrzebie obowiązkowego nauczania w uniwersytetach historii medycyny*, który wywołał ożywioną dyskusję m.in. ze strony H. Sigerista, P. Diepgena i M. Laignela-Lavastine’a i który po rozesłaniu w wersji francuskiej do ministerstw oświaty wszystkich krajów uczestniczących w kongresie przyczynił się do uchwalenia wniosku o obowiązkowym nauczaniu tego przedmiotu we wszystkich uniwersytetach europejskich. Wcześniej, w 50. rocznicę śmierci najwybitniejszego polskiego lekarza I połowy XIX wieku – Józefa Dietla, ukazała się redagowana przez niego książka pamiątkowa *Józef Dietl. Pierwszy Prezydent m. Krakowa. Znakomity lekarz, profesor i Rektor UJ. Patriotą polski* (1928).

³ [Neurozy i psychozy w średniowieczu i w początkach czasów nowożytnych].

Dalsze lata życia Władysława Szumowskiego okazały się być wyjątkowo trudne, smutne i niesprawiedliwe dla wybitnego uczonego i patrioty polskiego. Już na początku okupacji hitlerowskiej, od listopada 1939 do lutego 1940 roku, w wyniku tzw. Sonderaktion Krakau wraz z grupą krakowskich pracowników nauki był więziony w Krakowie, we Wrocławiu i w obozie w Sachsenhausen. Po szczęśliwym opuszczeniu obozu prowadził praktykę lekarską w Krakowie i Szczawnicy. W latach powojennych postawiono mu zarzut drukowania artykułów w czasopiśmie „Zdrowie i Życie”, wydawanym przez kontrolowaną przez Niemców Izbę Lekarską Generalnego Gubenatorstwa, co wyjaśnił oczywistą potrzebą informowania społeczeństwa polskiego o postępach medycyny, złagodzeniem honorariami autorskimi ciężkiej sytuacji materialnej rodziny i uzyskaną dzięki temu możliwością chronienia zasobów Zakładu Historii i Filozofii Medycyny Uniwersytetu Jagiellońskiego. Jakby tego było mało, pod koniec lat 40. zaatakowano go za „pseudonaukowy charakter wywodów” w jego dziełach i za „propagandę idealistyczną” oraz jako „wroga materializmu”, a następnie okrzyknięto reakcjonistą i wypomniano błędy, zapominając o zasługach. Oczywiście, wstrzymano druk większości jego prac. W konsekwencji kilka większych publikacji pozostawił w rękopisie, m.in. poprawione wydanie III *Historji medycyny filozoficznie ujętej*, wg E. Bologi najlepszego z punktu widzenia dydaktyki podręcznika na świecie z tego zakresu (w tłumaczeniu Arpada Herczego ukazał się w 1939 roku w języku węgierskim), a ponadto książkę o propedeutyce lekarskiej i obszerną *Metodykę i bibliografię rozumowaną historii medycyny i filozofii medycyny*.

Profesor Władysław Szumowski był człowiekiem dość trudnego charakteru, „a – jak wspominał Witold Ziembicki – wady jego usposobienia przeszły z wiekiem w prawdziwe dziwactwa”. Jednak we wspomnieniach pozostaje jako człowiek oschły tylko z pozoru, a przede wszystkim – o wyjątkowej uczciwości, uczuciowości i współczuciu wobec bliźnich. W złych czasach przełomu lat 40. i 50. tracił wzrok, pozostawiono mu głodową emeryturę i fatalne pomieszczenie w przymusowym mieszkaniu w Krakowie przy ulicy Szlak 39. Tam też zmarł 5 kwietnia 1954 roku.

Patrząc na Władysława Szumowskiego większość widzi w nim przede wszystkim badacza przeszłości nauk lekarskich, który zasłynął wydaniem w latach trzydziestych ubiegłego wieku pomnikowego dziś podręcznika *Historji medycyny filozoficznie ujętej*. Jest to w pełni zrozumiałe, jeśli zważymy na fakt, że dzieło Szumowskiego było pracą starannie przemyślaną,

przygotowaną z dużym pietyzmem redakcyjnym i edytorskim, wreszcie oczekiwaną, wprost zamówioną przez ówczesne środowisko historyków medycyny i szeroko przez nie dyskutowaną. Było pierwszym monograficznym opracowaniem historii medycyny powszechnej, poprzedzającym w założeniu wydanie historii medycyny w Polsce, do czego jednak nigdy nie doszło. Tym bardziej więc w oczach współczesnych i potomnych wyrastał Szumowski w pierwszym rzędzie na historyka medycyny, który filozofią nauk medycznych zajmował się niejako w drugim planie swojej pracy badawczej. Coraz wyraźniejsze, w drugiej połowie XX wieku, rozchodzenie się dróg historii i filozofii medycyny, a co z tym idzie podział na historyków i filozofów medycyny tylko utwierdzał to przekonanie o charakterze zainteresowań i poszukiwań Szumowskiego.

Tymczasem Władysław Szumowski sięgał chętnie w obszar problematyki filozoficznej, upatrując w niej istotnego źródła poznania natury medycyny i to zarówno w jej historycznym, jak i współczesnym wymiarze. W filozofii medycyny widział tę przestrzeń badawczą, która jest najważniejszą do stawiania pytań podstawowych i do poszukiwania na nie odpowiedzi. Definiując samo pojęcie *filozofii medycyny*, pisał: *Filozofia medycyny jest nauką, która rozpatruje medycynę jako całość; omawia jej stanowisko w ludzkości, społeczeństwie, państwie i szkołach lekarskich; daje rzut oka na całość dziejów medycyny; przedstawia najogólniejsze zagadnienia z filozofii biologii; analizuje metodologiczne formy myślenia lekarskiego, wymieniając i wyjaśniając błędy logiczne, popełniane w medycynie; czerpie z psychologii i metapsychiki te wiadomości i poglądy, które mają znaczenie dla całości medycyny; omawia naczelne wartości w medycynie oraz formułuje ogólne podstawy etyki lekarskiej*. Filozofia medycyny Szumowskiego była syntezą zawierającą w sobie zarówno to, co przynależne humanistyce historycznej i filozofii nauki, w szczególności filozofii nauk przyrodniczych, jak i to, co wchodzi w zakres szeroko rozumianej psychologii i etyki. Zachowywała ścisły związek z badaniami logicznymi, gdyż to właśnie logika stanowiła jedyną wiarygodną podstawę dla postępowania metodologicznego. W rozumieniu Szumowskiego definicja filozofii medycyny była możliwie otwartą, bez precyzyjnie określonych granic zainteresowań badawczych, gdzie filozofia pełniła rolę zwornika różnorodnych treści badawczych. Temu holistycznemu widzeniu filozofii medycyny pozostawał konsekwentnie wierny.

Szumowski był do badań filozoficznych w medycynie, o czym była mowa wcześniej (studia historyczne i filozoficzne we Lwowie), gruntownie

przygotowany. Na Szumowskiego wywierały także wpływ poglądy środowiska warszawskich filozofów medycyny skupionych wokół założonego i prowadzonego przez Zygmunta Kramsztyka czasopisma „Krytyka Lekarska”. Na łamach ukazującego się w latach 1897–1908 rocznika głos zabierali uczeni tej miary co Edmund Biernacki (1866–1911), Henryk Nusbaum (1849–1937) czy Władysław Biegański (1857–1917). Zwłaszcza ten ostatni, autor szeroko komentowanej w Polsce i poza jej granicami *Logiki medycyny*, miał silnie oddziaływać na sposób, w jaki Szumowski myślał o roli filozoficznego ujmowania zagadnień medycznych. To właśnie krytycznemu omówieniu treści zawartych w drugim wydaniu dzieła Biegańskiego poświęcił Szumowski swoje pierwsze, samodzielnie prowadzone seminarium, które otworzył dla studentów uniwersytetu lwowskiego w rok po doktoracie.

Tematyka filozoficzna była stale obecna w piśmiennictwie Szumowskiego. Jeszcze przed wybuchem pierwszej wojny światowej ukazały się cztery artykuły z tego zakresu, w tym jeden będący pierwszym podsumowaniem znaczenia „Krytyki Lekarskiej”. W czasie pierwszej wojny światowej opublikował jeden, ale za to znaczący tekst o polskiej szkole filozoficzno-medycznej. W odrodzonej Polsce drukował Szumowski parę większych artykułów o tematyce filozoficznej, jak *O związku przyczynowym w medycynie*, czy *Medycyna jako nauka i sztuka*, oba na łamach „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny”. Wszystkie te poczynania miały jednak charakter mniej lub bardziej przyczynkarski, nie stanowiąc w żadnym wypadku ścisłego układu poglądów filozoficznych Szumowskiego. Taki wykład znalazł swoją formę dopiero w roku 1939, na parę miesięcy przed wybuchem drugiej wojny światowej. Wówczas Szumowski opublikował *Logikę dla medyków*, jak się miało okazać, pierwszą z trzech pozycji monograficznych poświęconych filozofii medycyny. Kolejne dwie *Dzieje filozofii medycyny – jej istota, nazwa i definicja* oraz *Filozofia medycyny*, ukazały się już po wojnie, w 1947 i 1948 roku. Podział i czas ukazywania się drukiem tekstów, które w zamysśle miały stanowić pewną całość, wynikał w dużej mierze z okoliczności zewnętrznych, niezależnych od planów i woli autora. Wojna i ciężkie czasy powojenne nie sprzyjały pracy badawczej, nie mówiąc już o publikowaniu jej wyników. Stąd zarówno w *Dziejach filozofii medycyny*, jak i *Filozofii medycyny* niekonsekwencje w układzie tekstów, częste powtórzenia i wyraźne braki w piśmiennictwie. Najmniej zarzutów formalnych można postawić tej pierwszej, czyli *Logice dla medyków*, wszak miała czas dojrzewać

jeszcze w niepodległej Polsce. Bez względu jednak na oczywiste mankamenty wszystkie trzy tytuły łączy zamysł autora, by stworzyć nowoczesny podręcznik filozofii medycyny, o której roli w nauczaniu przedmiotów lekarskich i w nauce tak często Szumowski pisał i mówił.

Logika dla medyków, o czym już była mowa powyżej, była publikowana jako pierwsza. Było to uzasadnione zarówno pod względem metodologicznym, jak i wynikało z tego, że problematyką logiczną w medycynie Szumowski zajmował się niemal bez przerwy od czasów lwowskich. Podstawą publikacji był materiał wykładów przygotowanych dla studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego wzbogacony o polemikę Szumowskiego z treściami *Logiki medycyny* Władysława Biegańskiego. Dlatego też układ wewnętrzny książki jest odzwierciedleniem układu wykładów – dziesięć rozdziałów odpowiada dziesięciu tematom wykładowym, podanych w kolejności obowiązującej w programie kursu. Ma więc *Logika dla medyków* charakter skryptu będącego wiernym zapisem kwestii problemowych omawianych przez Szumowskiego.

Logika dla medyków została pomyślana jako wprowadzenie do wybranej problematyki logicznej dla lekarzy. Szumowski świadomie unikał wykładu logiki czystej, sprowadzając swoje rozważania do kwestii, które miały bezpośrednie odniesienie do postępowania badawczego w medycynie teoretycznej i praktyce lekarskiej. Już sam tytuł – *Logika dla medyków* podkreślał użyteczny, można powiedzieć „skrojony” na miarę potrzeb lekarskich, charakter tej publikacji. *Gdy Biegańskiego* – pisał w przedmowie Szumowski – *zajmowała „Krytyka poznania lekarskiego”, umieszczona już w samym nagłówku dzieła, ja w kursie moim podaję elementarne wiadomości, jakie powinny stanowić podstawę logiczną wszelkiej medycyny [...]*. Dla Szumowskiego logika jest bowiem przede wszystkim skutecznym narzędziem poznania, metodą postępowania krytycznego zarówno w naukach podstawowych, jak i medycynie klinicznej. O ile Biegański rozważał charakter praw logiki formalnej w odniesieniu do problematyki medycznej, o tyle Szumowski wskazywał, jak te prawa winny być stosowane. Dlatego Szumowski obok kwestii logicznych wprowadza też zagadnienia ontologiczne i psychologiczne, traktując pojęcie logiki w medycynie znacznie szerzej niż to czynił Biegański. Logika była w pierwszym rzędzie instrumentem analizy niezbędnym w każdym badaniu naukowym, w tym w postępowaniu badawczym historyka medycyny. *Historia medycyny podsuwa myśli, pobudza do myślenia, zmusza do analizy; logika podaje analizę, wskazuje istotę błędów, a więc, jak się zdaje, otwiera ponieważ i ułatwia*

drogę do ich usunięcia. W tym stwierdzeniu, Szumowski jakże był bliski poglądom swego mistrza Kazimierza Twardowskiego, który w filozofii szukał podstaw analitycznego i krytycznego myślenia.

Logika dla medyków była w istocie szkołą „porządnego” rozumowania, w której wskazywano i omawiano podstawowe dla medycyny pojęcia i zagadnienia. Rdzeniem całego wykładu uczynił Szumowski analizę pojęciową, eksplikując znaczenie faktu naukowego, spostrzeżenia, obserwacji i doświadczenia, pojęcia przyczynowości i skutku, hipotezy i praw naukowych. Wprowadzenie porządku semantycznego uznawał Szumowski za jedno z najistotniejszych zadań, przed jakimi stoi logika medycyny. Wychodząc od analizy pojęciowej, Szumowski omawiał szczegółowo charakter badań eksperymentalnych, statystycznych i klasyfikacyjnych, prezentował reguły obowiązujące w metodzie postępowania indukcyjnego, opierając się w tym przypadku na zasadach logicznych formułowanych przez Johna Stuarta Milla. Logika millowska i szkoła eksperymentalna Clauda Bernarda, stanowiły dla Szumowskiego, podstawę metodologiczną dla nauk przyrodniczych, w szczególności zaś medycyny. Osobne miejsce zostało zarezerwowane dla prezentacji metody indukcyjnej i jej przewagi nad metodą dedukcyjną w naukach przyrodniczych. Wreszcie na zakończenie sporządzony został swoisty katalog najczęściej popełnianych błędów logicznych w medycynie.

Dzieje filozofii medycyny, jej istota, nazwa i definicja są drugą w kolejności publikacją, która pierwotnie ukazała się w ramach wydawnictwa „Prac i Materiałów Komisji Historii Medycyny i Nauk Matematyczno-Przyrodniczych”. Był to obszerny, liczący 57 stron artykuł, który wydano nakładem drukarni Uniwersytetu Jagiellońskiego w formie broszury, zaopatrzonej dodatkowo w indeks nazwisk. Zgodnie z tytułem była to praca dotycząca historii pojęć i definicji filozofii medycyny od czasów najdawniejszych po czasy Szumowskiemu współczesne. Obejmowała ona zarówno dzieje powszechnie filozofii medycyny, jak i przeszłość tej dyscypliny na ziemiach polskich. Był to pierwszy tak obszerny rys historyczny, jaki poświęcono filozofii medycyny, który wyszedł spod ręki polskiego uczonego. Dlatego też Szumowski pisał go z myślą o pierwszym rozdziale przygotowywanej w okresie okupacji niemieckiej monografii. Tło historyczne, które kreślił Szumowski miało być wstępem do właściwych przemyśleń nad istotą i definicją *filozofii medycyny*.

Plon tych przemyśleń zebrał w wydanej w 1948 roku *Filozofii medycyny*, którą opatrzył podtytułem *Sprawozdania, rozważania*, a pierwszy

rozdział oparł o skróconą wersję *Dziejów filozofii medycyny, jej istoty, nazwy i definicji*. Na kartach *Filozofii medycyny* Szumowski rezygnował z systematycznego wykładu przedmiotu na rzecz prezentacji zagadnień problemowych, które w zamierzeniu autora miały otwierać czytelnikowi *otwartą drogę do dalszych rozważań własnych*. Takie postawienie sprawy wynikało z niedostatków zgromadzonego materiału i słuszych obaw autora o krytykę, z jaką taka praca musiałaby się spotkać. Był to powód poważny, choć nie jedyny. Wraz z coraz głębszą stalinizacją życia każdy wykład historyczny i filozoficzny zyskiwał sobie szczególną uwagę Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. A rok 1948, kiedy *Filozofia medycyny* schodziła z pras drukarskich Anczyca, był dla historii i filozofii medycyny tragiczny. Właśnie wówczas podjęto decyzję o rozwiązaniu wszystkich katedr i zakładów historii i filozofii medycyny na polskich uczelniach. Ironią losu ukazanie się *Filozofii medycyny* zbiegało się z wyrugowaniem tej dyscypliny z rodziny nauk uniwersyteckich. Nie był więc to czas pomyślny dla wydania dużej pozycji monograficznej. Swoją udział miało też samo nastawienie Szumowskiego, który mocno podkreślał praktyczny wymiar nauczania filozofii medycyny. Bez wątpienia pod względem zarówno treści, jak i jej układu *Filozofia medycyny* spełniała rolę kompendium zagadnień i problemów filozoficznych w medycynie, stanowiąc dopełnienie jeszcze przedwojennej *Logiki dla medyków*. Jest wreszcie świadectwem poglądów, jakim Szumowski hołdował, co do sposobu rozumienia i uprawiania filozofii medycyny.

Szumowski w pierwszym, najogólniejszym poziomie, wskazywał na brak jednoznaczności w postrzeganiu istotnej natury medycyny. W zależności od przygotowania i nastawienia wewnętrznego obserwatora (badacza) medycyna może ukazywać różne, jak to określał autor, *oblicza*. Ich zmienny charakter jest zależny od stopnia uwzględnienia aparatu pojęciowego i metodologicznego wywodzącego się z dyscyplin ścisłych, przede wszystkim fizyki i chemii, obecnych stale w rozwoju nauk przyrodniczych. Im bardziej brane są pod uwagę wyniki postępowania eksperymentalnego, im częstsze odwołania do chemicznych i fizycznych struktur w badaniu funkcji organizmu, tym bliżej *naukowego oblicza* medycyny. Na przeciwnym biegunie Szumowski umieszczał oblicze medycyny nienaukowe, czyli takie, które wskazuje na zjawiska niemożliwe do zweryfikowania w oparciu o istniejący aparat badawczy, jak chociażby relacje psychiczne zachodzące pomiędzy lekarzem a pacjentem, czy udział czynników metapsychicznych w procesach chorobowych. Toteż opis natury medycyny ma

charakter dynamiczny i subiektywny, zależny od przyjętych standardów opisu. Szumowski starał się przezwyciężyć dychotomię: naukowe – nie-naukowe, określając konieczność jednoczesnego uwzględniania obu sposobów opisu, co należy jednak uznać za próbę karkołomną. Nie zaproponował bowiem żadnej dla takiej fuzji metodologii, a bez solidnego aparatu pojęciowego, o którego przejrzystość tak zadbał w *Logice dla medyków*, koherencja nauki i metapsychiki nie mogła być spełniona. Osobną kwestią jest to, czy takie połączenie jest w ogóle możliwe.

Zainteresowanie Szumowskiego metapsychiką i wskazywanie, niekiedy zresztą przesadne, na rolę pierwiastka duchowego (psychicznego) w leczeniu wynikało z krytyki doktryny materialistycznej. Szumowski argumentował, że czysty materializm w medycynie prowadził nieuchronnie do poglądów czysto mechanistycznych, którym był zdecydowanie przeciwny. Ujmowanie zjawisk życiowych w karby materii uznawał za słuszne, ale tylko gdy chodzi o wyjaśnienie funkcji fizykalnych i biochemicznych organizmów. Materializm zawodził jednak na poziomie pytań fundamentalnych, takich jak pytanie o celowość istnienia życia samego w sobie, czy pytanie o sens tworzenia tak skomplikowanych struktur w przyrodzie. Szumowski wyciągał stąd wniosek, że poza materią musi istnieć jeszcze czynnik pozamaterialny, który wprost utożsamiał z duszą. To ona miała stanowić właściwą podstawę wszelkich zjawisk życiowych.

Bez wątpienia Szumowski stał na stanowisku umiarkowanego witalizmu, w czym bliski był w poglądach niemieckich neowitalistów wieku, szczególnie profesora kliniki lekarskiej w Strasburgu, Karola Schützenbergera (1809–1881) i gdańskiego klinicysty Erwina Lieka (1878–1935). Mimo niewątpliwego zauroczenia metapsychiką, co wyraźnie jest chociażby szczegółowym omówieniem prac i poglądów co do medycyny Juliana Ochorowicza (1850–1917), nie stracił dystansu i zachował krytyczny osąd. Jednocześnie zwalczając czysty materializm, nie popadał w skrajności typowe dla niemieckiego intuicjonizmu i szkoły Ernesta Schweningera (1850–1924). Nie oszczędzał też słów krytycznych homeopatii i mesmeryzmowi. W logice medycyny, podobnie jak Biegański i Franciszek Oesterlen (1812–1877), widział podstawę metodologii w medycynie, zarówno na poziomie teoretycznym (badania eksperymentalne), jak i na poziomie praktycznym (w diagnostyce i terapii). Mocno podkreślał rolę etyki lekarskiej, rozumianej przez niego jako zbiór zasad fundamentalnych i przez to niezmiennych, o cechach wyraźnie aksjomatycznych.

Szumowski jawi się jako zwolennik kompromisu. Jest w tym samym stopniu sceptyczny wobec racjonalizmu, co i empiryzmu w medycynie, chociaż daje do zrozumienia, że ten drugi kierunek jest mu bliższy. Opo-
wiał się za holizmem, czyli zrównoważeniem pierwiastków material-
nych i niematerialnych w medycynie, proponując dynamiczny (zmienny)
model rozwojowy i tym samym odrzucając model dogmatyczny (statycz-
ny). Tak szerokie (ogólnikowe) ujmowanie problemów filozoficznych nie
tyle służyło ich wyjaśnianiu, ile wskazywało różne drogi poszukiwań ba-
dawczych. Szumowski nie stworzył bowiem oryginalnego systemu filozo-
ficznego. W filozofii medycyny przedkładał jej edukacyjny i informacyjny
wymiar nad wymiar badań teoretycznych.

Oddając do rąk czytelnika *Logikę dla medyków* oraz *Filozofię medy-
cyny*, które ukazują się teraz po raz pierwszy od czasów ich pierwodruku,
należy o wszystkich powyższych uwarunkowaniach pamiętać. Współcze-
snego czytelnika mogą razić niezręczności w sformułowaniach, anachro-
nizmy w stosowanych pojęciach, jak w sumie niejasne *oblicza medycyny*,
zbyt długie i dzisiaj nieistotne wywody na temat poglądów Juliana Och-
rowicza, czy nierówne potraktowanie zagadnień problemowych. Z drugiej
strony teksty Szumowskiego, pisane dobrą polszczyzną i przejrzyste w tre-
ści, mogą i dzisiaj pobudzać do refleksji nad naturą medycyny, stanowiąc
dobre oparcie dla dalszej lektury filozoficzno-medycznej. Są również cen-
nym świadectwem historycznym rozwoju polskiej myśli filozoficzno-med-
ycznej. Skonfrontowane z pracami Henryka Nusbauma, a zwłaszcza jego
Filozofią medycyny (1926), Ludwika Zembrzuskiego (1871–1962) *Dzie-
jów kierunków, teoryj i doktryn filozoficzno-lekarskich* (1935), czy dzieła-
mi z zakresu logiki Władysława Biegańskiego dają ciekawą perspektywę
badawczą dla tych wszystkich, którzy interesują się przeszłością polskiej
medycyny. Wreszcie, w zgodzie z pragnieniami Szumowskiego, spełnia-
ją w zupełności kryterium wstępnego wykładu dla studentów medycyny.
Warto więc po nie sięgnąć.

Andrzej Śródka, Ryszard W. Gryglewski

SPIS TREŚCI

Władysław Szumowski – życie i twórczość filozoficzno-medyczna	3
---	---

CZĘŚĆ PIERWSZA

DZIEJE FILOZOFII MEDYCYNY, JEJ ISTOTA, NAZWA I DEFINICJA

DZIEJE FILOZOFII MEDYCYNY, JEJ ISTOTA, NAZWA I DEFINICJA ...	19
--	----

CZĘŚĆ DRUGA

FILOZOFIA MEDYCYNY

I. OBLCIE MEDYCYNY	75
1. Oblicze medycyny naukowe	75
2. Oblicze medycyny mniej naukowe	87
a. Homeopatia	87
b. Medycyna biologiczna	89
c. Schweninger i jego następcy	92
3. Oblicze medycyny nienaukowe	97
a. Uwagi wstępne	97
b. Chory	100
c. Proces wyzdrowienia	108
d. Uzdrowiciel	113
e. Interpretacja powodzenia uzdrawiaczy	123
f. Julian Ochorowicz jako „malkontent medycyny”	130
g. Wnioski	141
II. UKŁAD ŻYCIA	147
1. Doktryna materialistyczna	148

2. Dowody przeciwko materializmowi	149
a. Sprzeczności w pojęciu atomu	149
b. Dzisiejsza nauka o budowie atomu	150
c. Pojęcie materii jest wytworem umysłu, a nie umysł wytworem materii	151
d. Ustrój żywy jako całość. Regulacje, regeneracje	152
e. Dane metapsychiki. Jak mamy się zapatrywać na metapsychikę?	154
3. Celowość, dusza, holizm	159
4. Celowość jednak ograniczona	161
III. METODOLOGICZNE FORMY MYŚLENIA PRZY WYBORZE ŚRODKÓW LECZNICZYCH	163
IV. OBLCICZE LEKARZA	172
1. Wczorajsze	172
2. Nowe oblicze	174
V. ETYKA LEKARSKA	180
VI. SFORMUŁOWANIE ANTYNOMII	184
CZĘŚĆ TRZECIA LOGIKA DLA MEDYKÓW	
Przedmowa	189
I. WSTĘP. LOGIKA A STUDIA MEDYCZNE DAWNIEJ I DZIŚ	192
II. FAKTY NAUKOWE I ICH ANALIZA	196
III. SPOSTRZEŻENIE I OBSERWACJA	202
IV. BADANIA EKSPERYMENTALNE	215
1. Doświadczenia <i>in vitro</i>	224
2. Doświadczenia <i>in vivo</i>	225
a. Doświadczenia na zwierzętach	225
b. Doświadczenia na ludziach	230

V. O ZWIĄZKU PRZYCZYNOWYM – WNIOSKOWANIE INDUKCYJNE	
– REGUŁY MILLA	235
1. Krytyka	235
2. Jak wykrywamy w biologii związki przyczynowe	241
VI. STATYSTYKA	247
VII. WNIOSKOWANIE Z ANALOGII	250
VIII. UOGÓLNIANIE – PRAWA NAUKOWE	253
IX. UKŁADY – HIPOTEZY – KLASYFIKACJA	257
X. ZAKOŃCZENIE. BŁĘDY LOGICZNE W MEDYCYNIE	266
 Bibliografia	 270
Indeks osobowy	271
Indeks rzeczowy	279